

Informe per a la declaració de BIC de la Festa del Corpus de València

Autor: Comissió de Promoció Cultural

Coordinador: José Morera

Ple: 27 de setembre de 2004

1. Aspectes històrics a tenir en compte i propòsit de l'informe

L'any 1355 el bisbe Hug de Fenollet gestionà dels Justícies i els Jurats de la ciutat de València la celebració anual d'una solemne processó teofòrica en la festivitat del Corpus Christi.

"El Consell de la Ciutat se'n féu càrrec i convocà els clergues seculars i regulars, les persones notables i el poble en general, per tal que tothom, homes i dones, amb un ciri de mitja lliura, acompanyassen les creus de les respectives parròquies." –Sanchis Guarner, *La processó del Corpus*, València, 1978. Subratllats nostres.

Vidal de Blanes, successor d'Hug de Fenollet, no comptà amb subvenció municipal, "i la processó general va quedar reduïda a una d'estrictament parroquial, sortejada entre les parròquies" –Enric Llobregat, *El Corpus de València*, 1978.

En 1372 el nou bisbe Jaume, infant d'Aragó i cosí germà de Pere el Cerimoniós, demana als Jurats que facen una nova crida als veïns perquè ornamenten els carrers i perquè totes les parròquies de la ciutat tornen a participar en la processó. És l'inici de l'esplendor del Corpus valencià. La processó comença a incorporar les figures, roques, escenografies, coreografies i peces literàries (els misteris) que la farien famosa molt més enllà de les fronteres del regne. Tant és així que quan, ja en el Renaixement, el bisbe virrei Juan de Ribera intenta reformar la festa introduint-hi elements forans (*autos* en castellà) i litúrgies hipercultes pròpies de la Contrareforma, el seu intent acaba en el fracàs davant de la fidelitat del carrer a les formes de creació pròpia, filles de la implicació de tots els estaments de la ciutat en aquella processó que ja s'havia convertit en la gran festa de la ciutat, fins a esdevenir una "processó-festa", o una "festa al voltant d'una processó".

En este repàs d'alguns dels fets significatius de la història de la processó eucarística, cal fer una breu referència a la seua expansió en tot l'Occident, on tingué gran implantació.

En un principi la celebració depenia en gran mesura de les iniciatives particulars de cada bisbe recomanant-se una celebració de caràcter popular i gojós juntament amb el clergat. Tanmateix, no és menys cert que des de dates molt primerenques les manifestacions festives anaren associades a una processó. Així va succeir en diòcesis com Colònia, Barcelona, Toledo o Sevilla i, ja a començaments del segle XIV, a les grans ciutats europees. Amb l'impuls dels papes Clement V i Joan XXII i l'obra difusora dels cistercens i dominicans la festa, especialment la processó teofòrica, va anar implantant-se progressivament i va adquirir la fisonomia que li seria pròpia durant el segles posteriors (de l'informe de la Universitat de València).

En el segle XVIII hi hagué pressions eclesiàstiques i del catolicisme il·lustrat, potser amb influències jansenistes (Llobregat, *op. cit.*), per eliminar de la celebració la part festiva, la representació popular –dances, misteris, personatges bíblics, carros triomfals, momos i sobretot gegants i nanos que importats de Castella havien tingut gran acceptació popular – tant que Carles III, segons relació de l'il·lustrat valencià Orellana en l'any 1780 "se mandó generalmente no vayan danzas ni gigantes en las procesiones". Després d'uns anys d'enfrontaments entre els regidors contra el cercle il·lustrat governant en la Cort, tanta va ser la força popular que el rei Carles III hagué de neutralitzar l'anterior disposició amb la pragmàtica de 1799, en la qual concedia "gracia y facultad a esa ciudad para poder celebrar anualmente los regocijos y festejos que han acostumbrado hacer de carros triunfales o rocas, alegorías y danzas, pero que esto sea con absoluta separación de la procesión del Corpus, como se ha verificado hasta aquí". Encara que, com assenyalen tots els estudiosos, en València especialment hi havia antecedents de la devoció eucarística com els coneguts "miracles dels peixets d'Alboraia" i la relació entre la "batalla de Llutxent" i "els corporals de Daroca".

És conegut que els precedents de la Processó valenciana venen directament de les principals ciutats catalanes (especialment Barcelona) però com reconeix Joan Amades "la ciutat de València havia celebrat una processó molt solemne i molt lluïda, del mateix caient que la de Barcelona, i, en alguns aspectes, àdhuc més esplendent i grandiosa" (*Costumari català. El curs de l'any*. 1983)

Fins a mitjan segle XIX, la riquesa iconogràfica de la processó que els segles ja hi havia acumulat, continuava sent excepcional –José María Zacarés, “Relación...”, setmanari *El Fénix*, Valencia, 1846.

Però, en 1978, Manuel Sanchis Guarner (*op. cit.*) ja es referia a un “passat esplendorós” i a un futur incert de la festa del Corpus. Igualment Enric Llobregat en el seu llibre citat. Diverses causes, sobretot la fi de l’antic règim i de l’estructura corporativista de la ciutat –pèrdua de poder i dissolució dels gremis, autèntics protagonistes de la festa--, però també la progressiva laïcització de la societat valenciana, més o menys paral·lela a la de la major part dels pobles occidentals, havien acabat amb aquella esplendor del passat que de manera parcial, alguns poders públics han intentat recuperar en els últims decennis.

El Corpus valencià té doncs una llarga història, durant la qual ha acumulat una ingent quantitat d’elements culturals, tant immaterials com materials, que per si mateixos ja justifiquen la preocupació del Consell Valencià de Cultura i de totes aquelles entitats que són responsables en matèria cultural, pel seu reconeixement, la seua protecció i la seua revitalització.

L’any que ve pot ser un any més per al Corpus, o pot ser l’any de la celebració del seu 650 aniversari. La societat valenciana actual ja no és estamental, ni corporativa, ni uniforme. Però, com no podria ser altrament, és una societat estructurada, d’una manera molt especial en tot allò que té a veure amb activitats culturals festives. El 650 aniversari del Corpus pot ser una ocasió magnífica per a articular en un programa de recuperació i revitalització complet i coherent una participació popular novament massiva que faça justícia històrica a este motor i vehicle excepcional d’una part de la nostra cultura popular. I un element decisiu d’este programa hauria de consistir en el reconeixement oficial de la particularitat d’esta festa i dels seus valors, tan vinculats a la formació de la nostra cultura popular, i en la voluntat expressa de protegir-los.

2. L’estudi

Inici de l’estudi.

1. Compareixences de diverses persones i representants d’entitats que es van mostrar favorables a atorgar algun tipus de protecció legal a la festa del Corpus.

- a) Sr. José María Rey de Arteaga, assessor de festes de l'Ajuntament de València.
- b) Sr. José Ramón Pons Navarro, president de l'Associació d'Amics del Corpus, i els vocals, senyors Juan José Solivares Aspas i Ramon Belenguer Ferrer.

2. Documents recollits:

- a) En 9 abril 2003, informe de la Universitat de València, que es mostra favorable a la declaració de la processó del Corpus Christi de la ciutat de València com a Be d'Interés Cultural.
- b) Declaració de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles de 18 novembre 2003, que estima oportú que s'inicie l'expedient per declarar la Processó del Corpus de València B.I.C. en allò que concerneix als seus continguts de caire històric i cultural, deixant a part altres aspectes com ara els pròpiament litúrgics determinats pel ritual religiós de la solemnitat. Així proposa la declaració de B.I.C. a favor de:
 - a. Sis Carros Triomfals o *Roques Velles* així com de tres de les *Roques Noves*.
 - b. Els misteris del Corpus.
 - c. Les danses tradicionals (Moma, dels Nanos...)
- c) Informe Diputació de València, 3 març 2003, el qual estima que les característiques històriques, culturals i socials de la Festa del Corpus Christi de València són tan remarcades que mereixen tot el reconeixement de les institucions i les entitats valencianes.

Per tant, les tres entitats es mostren favorables a la declaració de B.I.C. a favor de la processó de la Festa del Corpus de València. Com també ho feren, oralment – mitjançant la compareixença davant del CVC de les persones esmentades a l'epígraf 3.1—, l'Ajuntament de València i l'Associació d'Amics del Corpus de València.

Els informes a què hem fet referència en el paràgraf anterior s'inclouen com annex a este document.

Només fer notar la circumstància que tant la Universitat de València com la Real Acadèmia de Belles Arts i, per descomptat, el CVC són nomenades en la Llei de

Patrimoni Cultural Valencià, com entitats assessores de la Generalitat Valenciana. (art. 7 de la Llei de Patrimoni Cultural Valencià).

3. Consideracions

- 1 La festa és una activitat social complexa, que involucra una bona part de les tradicions culturals (literatura, dramaturgia, música, dansa, arts plàstiques i indústries artesanals, etc.), sobretot quan es tracta de festes antigues en les quals cada generació ha anat dipositant aportacions pròpies del seu temps. Producte d'una història de sis segles i mig, la Festa del Corpus de València es presenta actualment com una acumulació de valors materials i immaterials. Podem doncs considerar-lo, d'una banda, un conjunt –monumental– de béns materials mobles (roques, etc.) i immobles (Casa de les Roques, Casa Vestuari), alguns dels quals encara per recuperar (com, per exemple, els Homes de la vergonya), i, d'una altra, un conjunt –monumental– de béns immaterials (tradicions festives i artístiques). Naturalment, els dos conjunts són mútuament interdependents –si es volen mantenir vius; les peces materials no tenen funció ni significat sense les tradicions culturals de les quals són instruments, i les tradicions culturals no poden actualitzar-se sense l'ús dels seus instruments propis.
- 2 Com hem vist més amunt, la Festa i la Processó del Corpus valencià han depés des del seu mateix origen de la participació i les aportacions de la societat i les autoritats civils. Segons opinen alguns autors el propòsit de l'església quan trasllada celebracions litúrgiques al carrer és el de projectar les seues activitats més enllà de les parets dels temples. Com hem vist al principi és una ocupació pactada amb els poders civils. Quan esta col·laboració mútua ha mancat, com en temps del bisbe Vidal de Blanes, la festa s'ha suspés totalment, i la processó mateixa, sense pèrdua ni minva dels seus valors espirituals, ha quedat reduïda a la seua mínima expressió des del punt de vista dels valors culturals i socials objecte del present informe.

Per tant, si bé el component religiós de la Festa del Corpus no és ignorat pel present estudi, tampoc no forma part del seu objecte, centrat en els valors culturals acumulats per la celebració. La valoració, des del punt de vista artístic i des del punt de vista històric, que la societat valenciana actual pot fer, per exemple, de la portada barroca d'un temple, no depén de la fe –o de la seua falta– dels individus, tot i tractar-se d'una obra de motiu religiós. Una gran part

dels tresors de la tradició artística europea són obres de motiu religiós, per motius històrics de tots coneguts, i ningú no discutiria que estos productes són patrimoni de tota la societat, independentment de l'adscripció religiosa de cada u.

Finalment, tant la Constitució Espanyola com la Llei de Patrimoni Cultural Valencià reconeixen la responsabilitat compartida de les autoritats civils i de les eclesiàstiques en la protecció dels béns culturals de titularitat eclesiàstica, i a tal fi existix una comissió mixta Generalitat Valenciana-Església catòlica encarregada d'aplicar esta corresponsabilitat que, si bé en la major part dels casos es referix a béns materials –peces artístiques i històriques mobles o immobles—, igualment s'ha de referir, amb el mateix zel i també amb la mateixa absència de conflicte, als immaterials, reconeguts explícitament per la Llei de Patrimoni Cultural Valencià.

- 3 Dels valors de la Festa, no és el menor el seu poder vertebrador dels grups socials amb voluntat de presència i participació en la vida de la ciutat, antigament concretats en estaments i en gremis professionals, i contemporàniament en associacions generalment culturals i d'afiliació voluntària, en associacions de veïns, etc. Este poder vertebrador depén directament de la participació civil, activa i corresponsable, en la Festa.
- 4 Un altre dels valors associats a la Festa i la Processó del Corpus de la ciutat de València és la seua valencianitat, concretada en l'ús de la llengua pròpia com a vehicle d'expressió, tant en les peces literàries (els misteris) elaborades al servici de la celebració com en els mateixos noms populars de tots els seus elements. Els intents, en la història, de canviar este fet han estat vistos popularment com una desnaturalització de la Festa, i rebutjats pels protagonistes populars de la celebració. Dins de l'ordenament jurídic vigent, es tracta d'un dels valors més mereixedors –i més necessitats—de protecció i de foment dels que formen la Festa, a més de constituir la matèria de tots els seus elements de caràcter verbal, com són les peces literàries produïdes per al seu ús en el context d'esta celebració.
- 5 La Llei de Patrimoni Cultural Valencià reconeix, com hem vist més amunt, l'existència dels béns culturals de caràcter immaterial, i el seu dret a la sanció i la protecció oficials. Però, al contrari del cas dels béns materials, la Llei no concreta les figures de protecció aplicables als béns immaterials –el punt, ja ho hem dit, es troba en procés d'ampliació. Esta mancança priva el **conjunt no**

fragmentable format pels elements immaterials i materials de la Festa i Processó del Corpus de València d'una figura de protecció adequada a la seua particular complexitat i riquesa, tot i no privar-lo del seu legítim dret a reconeixement i protecció. Des d'esta consideració, el Consell Valencià de Cultura veu possible, i demana a les instàncies responsables, una aplicació **analògica** a este conjunt mixt –immaterial i material– de la figura reconeguda per la Llei per a la protecció dels conjunts de béns materials: el "**conjunt monumental**". Ho demanem perquè considerem la tal aplicació jurídicament possible i la millor manera de donar satisfacció a una necessitat legítima de protecció d'un dels majors conjunts de béns culturals de la nostra tradició.

4. Fonaments legals

El Consell Valencià de Cultura ha emprés la redacció del present informe amb la voluntat i la il·lusió de contribuir al propòsit acabat de mencionar, i en aplicació dels fonaments jurídics citats a continuació.

"El Consell Valencià de Cultura és la institució consultiva i assessora de les institucions públiques de la Comunitat Valenciana, en les matèries específiques referents a la cultura valenciana.

Vetlarà per la defensa i la promoció dels valors lingüístics i culturals valencians, d'acord amb allò que disposa aquesta Llei"

(art. 3 Llei del Consell Valencià de Cultura)

"Seran principis inspiradors de l'activitat del Consell Valencià de Cultura:

- a) El respecte dels principis que informen la Constitució i l'Estatut d'Autonomia.*
- b) L'objectivitat, la veracitat i la imparcialitat de les seues informacions i propostes, d'acord amb criteris científics i històrics.*
- c) El respecte a la llibertat d'expressió i de pensament, i a la lliure creativitat cultural.*
- d) El respecte del pluralisme cultural i lingüístic de la societat valenciana.*

(art. 4 Llei del Consell Valencià de Cultura)

- 1. La present llei té com a objecte la protecció, la conservació, la difusió, el foment, la investigació i l'acreciment del patrimoni cultural valencià.*

2. *El patrimoni cultural valencià està constituït pels béns mobles i immobles de valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paleontològic, etnològic, documental, bibliogràfic, científic, tècnic o de qualsevol altra naturalesa cultural existents al territori de la Comunitat Valenciana o que, trobant-se fora d'aquest, siguen especialment representatius de la història i la cultura valenciana. La Generalitat promourà el retorn a la Comunitat Valenciana d'aquests últims a fi de fer possible que se'ls apliquen les mesures de protecció i foment previstes en aquesta llei. També formen part del patrimoni cultural valencià, en qualitat de béns immaterials del patrimoni etnològic, les creacions, coneixements i pràctiques de la cultura tradicional valenciana.*

(art. 1 Llei de Patrimoni Cultural Valencià).

Els béns que, a l'efecte d'aquesta llei, integren el patrimoni cultural valencià poden ser:

- a) *Béns d'interés cultural valencià. Són aquells que per les seues singulars característiques i rellevància per al patrimoni cultural són objecte de les especials mesures de protecció, divulgació i foment que es deriven d'aquesta inclusió.*
- b) *Béns inventariats no declarats d'interés cultural. Són aquells que per tenir algun dels valors esmentats en l'article 1 en grau particularment significatiu, encara que sense la rellevància reconeguda als béns d'interés cultural, formen part de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià i gaudeixen del règim de protecció i foment que es deriva d'aquesta inclusió.*
- c) *Béns no inventariats del patrimoni cultural. Són tots els béns que, d'acord amb l'article 1.2 d'aquesta llei, formen part del patrimoni cultural valencià i no estan inclosos en cap de les dues categories anteriors. Seran objecte de les mesures de protecció que aquesta llei preveu amb caràcter general per als béns del patrimoni cultural, així com de totes altres que puguen establir les normes de caràcter sectorial per raó dels seus valors culturals.*

(art. 2 Llei de Patrimoni Cultural Valencià)

1. *Els béns d'interés cultural seran declarats atenent la següent classificació:*
 - A) *Béns immobles. Seran adscrits a alguna de les categories següents:*

- a) *Monument. Es declararan com a tals les realitzacions arquitectòniques o d'enginyeria i les obres d'escultura colossal.*
 - b) *Conjunt històric. És l'agrupació de béns immobles, contínua o dispersa, clarament delimitable i amb entitat cultural pròpia i independent del valor dels elements singulars que la integren.*
 - c) *Jardí històric. És l'espai delimitat producte de l'ordenació per l'home d'elements naturals, complementat o no amb estructures de fàbrica i estimat per raons històriques o pels seus valors estètics, sensorials o botànics.*
 - d) *Lloc històric. És el lloc vinculat a esdeveniments del passat, tradicions populars o creacions culturals de valor històric, etnològic o antropològic.*
 - e) *Zona arqueològica. És el paratge on hi ha béns l'estudi dels quals exigeix l'aplicació preferent de mètodes arqueològics, hagen sigut o no extrets i tant si es troben en la superfície, com en el subsòl o davall les aigües.*
 - f) *Zona paleontològica. És el lloc on hi ha un conjunt de fòssils d'interés científic o didàctic rellevant.*
 - g) *Parc cultural. És l'espai que conté elements significatius del patrimoni cultural integrats en un medi físic rellevant pels seus valors paisatgístics i ecològics.*
- B) *Béns mobles, declarats individualment, com a col.lecció o com a fons de museus i col.leccions museogràfiques.*
- C) *Documents i obres bibliogràfiques, cinematogràfiques, fonogràfiques o audiovisuals, declarades individualment, com a col.lecció o com a fons d'arxius i biblioteques.*
- D) *Béns immaterials. Poden ser declarats d'interés cultural les activitats, coneixements, usos i tècniques representatius de la cultura tradicional valenciana.*
2. *La declaració es farà mitjançant decret del govern Valencià, a proposta de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, sense perjudici del que disposa l'article 6 de la Llei del Patrimoni Històric Espanyol respecte dels béns adscrits a serveis públics gestionats per l'administració de l'estat o que formen part del patrimoni nacional.*
3. *No podrà declarar-se d'interés cultural l'obra d'un autor viu sinó mitjançant autorització expressa del propietari i de l'autor d'aquella.*

(art. 26 Llei de Patrimoni Cultural Valencià)

Està en tràmit d'aprovació per les Corts Valencianes la modificació de la Llei 4/1998 d'11 de juny que amplia la protecció als Bens Immaterials.

5. Conclusions

- 1 En base als fonaments legals més amunt exposades, el Consell Valencià de Cultura recomana (a les autoritats pertinents) iniciar un expedient de declaració de **Conjunt Monumental de caràcter mixt** (immaterial-material, citats per orde d'importància) de la Festa i Processó del Corpus de València, i que prenga en consideració la conveniència d'estendre l'aplicació de la mateixa categoria als altres conjunts monumentals del mateix caràcter propis de la cultura valenciana. Tot això si procedix habilitar la figura legal corresponent.
- 2 En tant que acumulació de tradicions, i dels valors socials i identitaris associats a estes tradicions, el Corpus no és solament una festa a conservar, sinó una festa a potenciar. El Consell Valencià de Cultura espera de les autoritats implicades, civils i eclesiàstiques, que prenguen en consideració la possibilitat d'efectuar l'any 2005 una nova Crida d'importància històrica en la vida del Corpus. Això exigiria implicar en la celebració al major nombre possible d'entitats civils, preferiblement de caràcter cultural i de caràcter veïnal.
- 3 El Consell Valencià de Cultura convida a les següents institucions (institucions consultives de caràcter cultural de la G.V. -Universitats, Acadèmia de Belles Arts, Sociedad Económica de Amigos del País, etc., i potser algunes més) a elaborar i difondre una crida prèvia en este sentit, dirigida a les autoritats i a la societat en general.
- 4 La celebració de la Festa del Corpus no és exclusiva de la ciutat de València i en alguns pobles, com per exemple a Morella, Gandia, Xàtiva, Cocentaina, Castelló, Sogorb, Alzira, Elx...es conserven figures i passatges de gran tradició; per tot això pensem que en esta tasca de recuperació i protecció hauria d'intervenir de manera activa la Generalitat Valenciana.

- 5 La difusió dels elements de la festa és part fonamental per a la seua conservació. Per tant, recomanem que s'incrementen les publicacions i els estudis referents a les danses, misteris i tot allò que faça referència a elements constitutius de la festa.
- 6 Este informe s'enviarà a les següents entitats: Generalitat Valenciana, Diputacions Provincials valencianes, Ajuntament de València, Universitats valencianes, Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles i Associació d'Amics del Corpus de València.

Com a resum de tot allò exposat, la protecció que demana el Consell Valencià de Cultura ve avalada per la seua història sostinguda en la col·laboració equilibrada entre els elements religiosos i civils i la recomanació específica que es busque una figura jurídica que done cos a la voluntat expressada en la Llei de Patrimoni Cultural Valencià.

Notes

Sentim no haver pogut comptar amb l'aportació dels membres de la Facultat de Teologia de València que sense dubte haurien aportat elements interessants.

També mostrem la nostra satisfacció per la intervenció que s'està fent en l'antiga Casa de les Roques.

No seria just acabar este estudi sense mencionar a Fermí Pardo i a Salvador Seguí (recentment desaparegut) que són les persones que porten més temps i amb efectivitat treballant per a la recuperació de la Festa del Corpus. La tasca de Seguí recuperant la música de les danses és incalculable i digna de l'homenatge que volen significar estes paraules.

El Sr. Conejero Tomás, membre del Consell Valencià de Cultura, suggerix recomanar que la Generalitat Valenciana recolze pressupostàriament, mitjançant Teatres de la Generalitat, les manifestacions de teatre popular valencià.